

tott oldal. A végén bő és érdekes függelék olvasható. S nemcsak „olvasható”: tárlatnyi fotó, korabeli rajzok, címlapok dokumentumai. Szüleiről, családjáról. Szegény sárospataki börtönparancsnok, a Rajk-perben felhasznált, majd kivégzett Lindenberger Lajos egy levele. Pörlekedések és méltatások képei, köztük az író feleségének, Prágay Piroskának hódoló szavai.

„Oly jó követni emberélet” – igen, de az olvasó némi légszomjat érez, mintha Himaláják csúcsaira vonszolták volna. Minden a túlságig visz itt. Minden óriás léptékű, s a hétmérföldes csizmában a mitológiákba tekintő, görög istenekkel feleselő és a história szellemével dulakodó, sziporkázó vallomástevő, az önmagát is óriás indulatokkal gyötrő mesebeli lény vezeti a halandó természetű olvasót. Bámulatos, olykor megrendítő, olykor az életgyónó akarata ellenére mosolyogtató, pózos, farszto. Tükrében Gulliver ő – talán nem a törpék, de a szellemi maffiózók, a kisszerűek és szürkék világának nagyra nőtt Gullivere. Mindene szabálytalan, művei és életsorsa is. Fársztoan érdekes olvasmány, mintha nem Cervantes, de maga Don Quijote írná meg a búskéjú lovag történetét. Ez adja bámulatos izgalmát.

Legszívesebben magam is valamifajta függelékkel zártam volna e nem véletlenül és nem grafomán okokból hosszú ismertetést. A függelék mindenféle idézetekből állt volna. De csak egy maradt, magától Határ Győzötől (III/384): „Hogy az én életművem, a lírától a filozófiáig, regényeimtől színpadi játékaimig behatoljon a magyar irodalmi tudat korpuszába, amely védburokban lüktet-munkál-mozog. Hogy az ezerszámra emlegetett másodlagos, derivatív homoki szövegek és kismesteri kinyilatkoztatások mellett engem csak századannyit emlegessenek odahaza s olykor még szöveggel is megillusztrálva – ahhoz... nagy műteti beavatkozás, csoda kéne; ilyen csoda pedig nincs.”

Bikácsy Gergely

KÉT BÍRÁLAT EGY SZERZŐRŐL

Lengyel László: *Magyar alakok*
2000–Pénzügykutató, 1994. 197 oldal, 350 Ft

Lengyel László: *Korunkba zárva*
2000–Pénzügykutató, 1994. 243 oldal, 550 Ft

I

EGY REFORMER LÉLEK

Érdeemes megfigyelni, hogy nem csupán legkritikusabb olvasói, hanem munkásságának lelkes, baráti méltatói is állandóan a személyiségével bajlódnak. Úgy beszélnek róla, mintha bizony valakinek a személyisége fontosabb lehetne, mint a munkássága, munkásságának megannyi tárgya vagy éppen a választott műfaja. Vagy úgy beszélnek, mintha valakinek a személyiségéről, személyiségének bizonyos tolatkó, netán előnytelen vonásairól nyilvánosan vitatkozni lehetne.

Nem lehet. Olykor azonban elkerülhetetlen.

Radnóti Sándor nemes egyszerűséggel politológiai giccsörnek tekinti (*Beszélő*, 1994. november 17.), aki óvakodna eredeti gondolatokkal zaklatni közönségét, s akinek egyetlen eredeti törekvése, hogy „a legtípusabb magyar értelmiségi” legyen, míg a láthatóan elfogult Hankiss Elemér szerint (*Népszabadság Könyvszemle*, 1995. január 7.) „bravúrosan váltogatja maszkiáit”, s oly „bravúrosan cikázik a gondolatok, hangulatok, stílusok, értelmezések világában, hogy ember legyen a talpán, aki a nyomába ér”. Radnóti bírálata feltehetően ugyanarra vonatkozik, amire Hankiss a dicséretét építi: egyik tulajdonságára. Olyan akar lenni, mintha bárki lenne, illetve olyan, mint mindenki más, s ezért aztán tartalmatlan és értéktelen sémák mögött tünteti el személyiségének megkülönböztető vonásait. Így hangzik az egyik ítélet. Személyisége oly gazdag, átváltozóképesége oly tökéletes, olyannyira átfogja és birtokolja a szellemi és az érzelmi világ lehetőségeit, hogy mi, egyszerűbb halandók, nem is nagyon követhetjük őt. Így hangzik a másik ítélet.

Radnótit ingerli, Hankisst viszont nyomasztja a kérdés, hogy valójában ki beszél ki ebből a megfoghatatlan személyből. De nem tudják vagy nem akarják megmondani.

Aki két újabb könyve alapján ír Lengyel László munkásságáról, annak talán nem is a titokzatos személyiséggel, hanem inkább az a váratlanul letűnt és teljességgel megemésztetlen korszakkal kell szembenéznie, amelynek írott vagy íratlan hagyományai, rítusai, kényszerei, titkos és nyilvános szokásai meglehetősen mélyen s éppen a korszak uralkodó gondolkodási módszerének megfelelően, csaknem reflektálatlanul rögzültek a köztudatban. Talán nem vettük még tudomásul, de a magyar nyelvnek ez egy tényleges korszaka.

Harcos kádáristák, az erőszak mindenkori hívei, alattomosan szelid, hajlékony, inkább az udvari intrikában járatos reformátorok, valamint különböző rendű és rangú ellenzékiek és különböző pártállású, leginkább némán zsörtölődő ellenségeik, olyan különböző nyelveken azért nem beszéltek, hogy ne tudtak volna szót érteni. A mesterségesen kikényszerített, rendőri eszközökkel szigorúan kordában tartott társadalmi béke fenntartása érdekében nem csupán érteniük kellett egymás elkülönülő nyelvein, hanem folyékonyan beszélni, mint ahogy a mai napig ezeken a nyelveken beszélnek és értekeznek, s ezért nem is nagyon lehetett, de nincsen is rá indokunk mindezt elfelejteni. Ellenkezőleg. Ideje lenne egymás mellé helyezni ezeket az immár nyilvánosságához jutott rétegnyelveket és beszédmódokat, ezeket a zsargonokat és nyelvjárásokat, különbséget tenni közöttük, összehasonlítani őket, megnevezni eredetüket és néven nevezni reprezentánsaikat, megvizsgálni szimptomáikat és túlélési stratégiáikat, röviden szólva, az egész nagy nyelvi zagyalék módszeres feldolgozásával rendezten a kollektív tudatba emelni mindazt, ami a kádárizmus évtizedeiben szükség szerint öntudatlanságban élt és feldolgozatlan maradt. Akkor talán érzékelhetővé válna, hogy ennek a korszaknak milyen uralkodó elképzelése volt az emberi személyiségről, s hogy a diktatúra körülményei között kialakított személyiségkép a demokrácia körülményei között miként él tovább.

Ebből a szempontból tényleg nemcsak ingerlő és nyomasztó, hanem praktikusán sem

megkerülhető a kérdés, hogy valaki milyen pozícióból beszél, s vajon a tegnapi nyelvet használja-e, jómagam pedig milyen pozícióból olvasom, s az övéhez képest változott-e a saját nyelvi pozícióm. Ám akár a neves szerző személyéről, akár a korszakról legyen szó, mindenekelőtt mégis azt kérdezném meg, hogy Lengyel Lászlónak vajon mi is volna a műfaja.

Könnyű lenne azt válaszolni, hogy a publicisztika.

Az elmúlt éveknek kétségtelenül négy vas-kos publicisztikai teljesítménye van; a Csurka Istváné, az Esterházy Péteré, a Lengyel Lászlóé és a Tamás Gáspár Miklóssé. S hogy e szerzők teljesítményük jelentékenysége miatt egyáltalán egymás mellé állíthatók, holott politikai és poétikai nézeteiket illetően távolabb már nem is állhatnának egymástól, az róluk ugyan nem sokat mond, de annál többet a magyar közélet sokszínűségéről és eredetiségéről. Erőteljes áramlatok jelentékeny szerzői, s a politikai folyamatokra gyakorolt hatásuk sem jelentéktelen. Ami nem jelenti azt, hogy a jelentőségük ne volna igen különböző. Amikor a jelentékenysükről beszélek, akkor eszközeiket és hatásukat a publicisztikai irodalom közegében vizsgálom, és a társadalmi folyamatok szempontjából tekintem szimptomatikusnak az alakjukat. Amikor viszont a jelentőségük különbözőségéről beszélek, akkor arra a kérdésre igyekszem válaszolni, hogy van-e saját publicisztikai nyelvük. Ami a személyiségük szempontjából azt jelentené, hogy kiváló-e a személyük.

Publicisztikai írásaiban Lengyel László a jog, a közgazdaság, a politika és az irodalom négyszögelési pontjai között mozog, viszonylag egyszerű mondatokkal. Attól függően, hogy miként váltogatja e diszciplinák eltérő gondolkodási módjait, ezek hol tömör mondatok, hol bővített mondatok. Hangfekvése mégsem tudományos és csak ritkán tudományoskodó. Hol személyes, hol személytelen, ám maga a személyiség soha nem hátrál ki anynyira a nyelvből, hogy ne maradna jól kivehető az alakja. Hangvétele ennek megfelelően mindig közvetlen, hasonlít az élőbeszédre, bár előadási módjában minden egyszerűsége és közvetlensége ellenére sincsen semmiféle plebejus hevület, semmiféle populista szándék.

Tudását egyáltalán nem óhajtja elrejteni előlünk, fraternalizálni sem kíván a műveletlenebb vagy képzetlenebb olvasókkal, de nem is akarja őket elijeszteni. Egyszerűen fogalmaz, ám óvatosan használt eszközökkel mégis érzékelteti, hogy maga mögött tudja e tudományokat. Mivel azonban éppen csak a határán jár a természetességnek, hiszen nem szépíró és még csak az újságírásban sem járatos, óhatatlanul megjelenik a szövegeiben a tanáros, a kioktató, a számonkérő és a szemrehányó, egy olykor egyenesen ünnepélyes, szigorú vagy éppen emelkedett tónus, amely írásainak tárgyából nem föltétlenül következik. Lengyel írásaiban inkább a csupasz szándék, a józan belátás, a vonzó önfegyelem irányít, mintsem a szilárd meggyőződés vagy éppen az ábrázolás gyönyörűsége, s valószínűleg ezért lopakodik be valamennyi a szigorú családfejből, a protestáns prédikátorból. A kételyt, a bizonytalanságot, a szilárd meggyőződés feltűnő hiányát és a lélek labilitását ezzel a kellemesnek nem nevezhető akcentussal mindenesetre elfedi.

Kényesen választékos szóhasználatának ügyetlenkedései mögött viszont jelentékeny terjedelmű olvasottság és igen jó minőségű műveltség látható, amely kellemesen ellensúlyozza a paternalista vonásokat. S ami ennél talán még fontosabb: egy még terjedelmesebb, kifejezetten humanista jellegű műveltség vágyára és igényére épít. Valósággal szerelmes a szépírói szövegekbe, s úgy tapadnak a szövegeire a mottók és az idézetek, mint a legyek a cukros papírra. Sokat tud, és láthatóan meg is akarja osztani a tudását; szeretné, ha mindenki gyarapodnék e tudással. Idézési mániája azért hat elég gyakran mégis kínosan, mert az idézett szövegek mellett jobban kiütöknöznek saját szövegeinek gyarlóságai. Abban a nagy művészetben, hogy miként kell a saját szöveget egy idézettel összeépíteni, semmiféle készséget nem mutat. Saját szövegeinek ritmusa közel sem tiszta, holott a tiszta ritmust elég könnyen megoldhatóvá tennék a rövid mondatok. Nincsen hozzá se figyelme, se technikája. Szorgalmasan írja, de nem hallja a mondatot. Így azonban csaknem mindig összekoccan az idegen szövegek általában hibátlan ritmusával. Idézési mániája mégis a lehető legelőnyösebb oldaláról mutatja be Lengyelt. Mintha a múltjára lát-

nánk. Egy kedvesen elfogódott, szenvedélyesen olvasó, tudásával és jártasságával kicsit hetvenkedő kamasz jelenik meg a lelki szemünk előtt, aki mindenképpen fel szeretne érni nagy példaképeihez.

Hajlamai láttán azt várná el tőle az ember, hogy legyen harcos aufklérista, ha már ennyire szomjúhozza a tudást, s még terjeszti is. Lengyel azonban inkább a reformkori magyar nemesi osztály szellemi leszármazottja. Örököszt nem mondanék. Magát a szellemi gyarapodást is inkább a *Bildung* szűrőjén át látja és kívánja. A *Lumières* eszméibe jószerivel ő is csak azért kapaszkodik, amiért elődei: függetlenségi háborúba bonyolódott, immár nem is tud belőlük kikeveredni, s mivel ehhez más közelebbi eszmét nem talált készen, a nemzeti függetlenség ügyét nagyvonalúan összemosza a személyes szabadság ügyével. Sok költészet, sok prófécia, kevés elemzés, még kevesebb politikai filozófia. A politikai döntések mechanizmusának nincsen is olyan modellje, amely igényeinek megfelelően. Így aztán a demokráciáról van ugyan stílárisk elképzelése, maga is gyakorolja a demokrácia fárasztó stílusát, mindig józan, türelmes marad, még akkor is megőrzi az érvelés látszatát, ha nem talál megfelelő érveket, vagy vitapartnerének érveit ostobaságnak véli – csak éppen a modern demokrácia kivihetőségében nem hisz. Még csak nem is nagyon leplezi, hogy inkább a rendi demokrácia híve lenne. Az ő eszményi államában a szív és az ész nemessége helyettesítené a nemesi rendet, a társadalom tagolódását pedig a korporativitás eszméje biztosítaná. Ezen a ponton Lengyel természetesen csak hanyag. Kizárólag a tudás vágyott birodalmát szépen és értelmesen tagoló értelmiségi szakmák kívánatos uralmára gondol, amely a modern társadalmak bonyolult döntési mechanizmusát mintegy kiváltaná, a fasiszta hivatásrendek gondolatának közelségét pedig nem érzékeli.

Ezeknek az általános elveknek és a stílusát színező általános terminológiai hanyagságnak aztán emberszemlélete is teljes mértékben megfelel. Bár folyvást a realistákat idézi, hiszen elvileg neki is realistának kéne lennie, inkább romantikus jellemfestésre hajlik, és jóval vastagabban használja a feketét, mint a fehéret. Alakjainak vannak ugyan megható,

vonzó és jeles tulajdonságaik, de két kötetének nincsen nagyszabású embere. Irodalmi idézetei egy rajongóról vallanak, eleven emberek látán azonban csaknem mindig csalódott. Lengyel nemhogy az emberek általános jó szándékában nem bíz, hanem még a legjobb tulajdonságaikat sem hiszi el nekik. Kritikai attitűdjének nem a dolgok természetének szenvedélyes vizsgálata, hanem a bizalmatlanság az alapja.

Egy ilyen világegyetemben az ember nem éli az életét, hanem ingerlékenyen és elégedetlenül tűri.

Mindent átható, általános bizalmatlansága éppen arra vonatkozik, amiben tisztességes aufkléristaként vagy akár tudásra szomjúhozó kamaszként feltétel nélkül bízna kéne. Más sem csinál, mint álló nap vadul gondolkodik a dolgok állásáról, miközben nemcsak abban nem bíz, hogy a történelem menetébe az ész érveivel bele lehetne beszélni, hanem még abban sem, hogy az emberek valamiként azért hatással lehetnek egymásra a jó tulajdonságaikkal. Alakjai nyers érdekektől vezérelt monstrumok. Miközben halmozza a sok szép idézetet, miközben konok mondataival hajlíthatatlanul tör előre, és soha föl nem adja, szövegeiből csöpög a csalódottság, a csüggedtség és a rezignáció.

Embirtársait illető csüggedtségének és rezignációjának sűrű fekete levesével aztán alaposan nyakon önti a történelmet és a sorsot. „Eddig a kommunizmust, ezután a kapitalizmust építjük” – írja KELET-EURÓPAI LÉLEK EURÓPAI MÉRLEGEN című szövegében. Mintha bizony a rómaiak fáuma döntött volna így felőlünk. S ennek már csak azért is így kell lennie, mert a mondatban nincsenek rendesen egyeztetve az igeidők. Ilyen s ehhez hasonlóan fatális emblémákba foglalja a történelem-szemléletét. De semmi kétség, éppen ez a súlyos fejbőlintásokkal kísért legyintés, ez a kicsit hibás mondatszerkezet, ez a politikát és történelmet illető mély ború Lengyel egyik, ha nem a leghatásosabb eszköze. Megverték és esélytelenek vagyunk, mondja, de hát mit tehetnénk, ha egyszer a dolgunkat tenni kell, s mi el is végezzük tisztességesen.

A kicsit hősies, kicsit lemondó, kicsit egyszerű, kicsit nagyravágyó, kicsit realista, nagyon romantikus, kicsit szépelgő és nagyon bizalmatlan stílus persze nem Lengyel egye-

düli sajátja. Felettebb ismerős stílus ez. Lengyel elévülhetetlen érdeme, hogy tévedhetetlenül rátalált erre az élőbeszédre emlékeztető, de valamivel körültekintőbbben és választékosabban használt nyelvre, amelyen aztán egyszerre több, egymásnak élesen ellentmondó, egymással hosszú ideje vadházasságban élő társadalmi és politikai hiedelmet legalább önkéntelenül megszólaltatott. Lengyel nem a saját nyelvét beszéli, s valószínűleg nem is hallja pontosan, hogy a közös nyelven mit beszél ki. Lengyel azoknak a hallgatóságos meg egyezéseknek és hiedelmeknek a köznyelvét beszéli, amelyet a kádárizmus évtizedeiből ellenőrizetlenül cipeltünk át a demokráciába, s amelyen feltehetően még évtizedekig beszélni fogunk. Már aki. Széles körben használják a nyelvét, habár el kell ismerni, hogy Lengyel ezt a nyelvet folyamatosan módosítja és műveli.

E széles körben használatos nyelvben a megelőző évtizedek minden értelmes és értelmetlen ellenállásának egyetlen közös nevezője az 1848-as függetlenségi gondolat a lehető legtermészetesebben, a túlélés elemi és ellenőrizetlen ösztönétől vezérelten ölelkezik össze a kádárista erőszakkal aktívan együttműködő reformizmusok délibábos ábrándjával, a nagy, hallgatóságos, könnyes, pragmatikus, feledésre és kussolásra épített, netán jogilag is garantálható, összeborulás nemzeti kiegyezéssel, amelynek azonban a színpalak mögött, a nyilvánosság teljes kizárásával kell megkötetnie.

Aki ezt a nyelvet, a reformista utópia köznyelvét beszéli, a pusztító letargia és az okatlan vágyakozás, a biztos depresszió és az állandó hisztéria, az örökös önsajnálát és a folyamatos öntévesztés végletei között fog csapongani. Aki ezt a nyelvet beszéli, nem lát többé maga körül tényeket és körülményeket, hanem csupán ismétlődéseket; az analógiás gondolkodás foglya lesz. Már minden megvolt. Minket már semmi új nem érhet. Forradalom és kiegyezés egymásba ér. '48 éppolyan, mint amilyen '56 volt, csak mindent a kalkulálható vereség felől kell nézni, s ha így szemléli az ember a dolgokat, akkor Kádár János évről évre jobban emlékeztet majd Deák Ferencre, és mindazért, ami történt vagy történik, személyes felelősséget sem kell többé éreznie. Marad a nagy magyar

nincs, de kéne. Kéne, hogy a rabok szabadságát a rabtartók ismernék el. Aminek persze az lenne a feltétele, hogy a rabok semmiképpen ne neveznék néven, hogy ki nek kéne miben kiegyeznie kivel. A hallgatás nem helyes, mert a forradalmi hagyományok elárulása lenne, hanem bölcs a folyamatos mellébeszélés.

Lengyel publicisztikája ebben az értelemben önkéntelenül reprodukálja a magyar társadalom igen széles, szociológiailag közel sem meghatározhatatlan rétegeinek teljesen reflektálatlan gondolkodási módját és stílusát. Nem definiál, hanem lebegteteti a fogalmakat. Mielőtt még megvizsgálta volna tárgyát, határozott véleménye van. Mindenről jól értesült, de nem nevezi meg a forrásait. Nem ismeri a dialógus műfaját. Vannak állításai, de nincsenek bizonyítékai. Alig van kérdése vagy kételye. Nem kíváncsi. Enyhén paternális modorban homályos értelmű kijelentéseket tesz. Metaforákkal és hasonlatokkal kerüli meg a tárgyait. Durván ítélkezik. Hanyag. Nem vesz tudomást az eszmék és a gondolkodás mindenütt másutt elfogadott normáiról és iskoláiról. Indulatos, ám szívesen látná nyugodtnak és méltóságteljesnek önmagát. Szellemi kiméletlenségben tetszeleg, holott csupán megmunkálatlan és nyers.

A vezérlő eszme, mely Lengyel gondolkodásának háttérében áll, valójában nem más, mint a két nagy, egymásba zagyvált történelmi minta, forradalom és kiegyezés állandó stilizációja és folyamatos szimulációja. A nyílt együttműködés passzív rezisztenciának, a passzív rezisztencia függetlenségi gondolatnak, a nemzeti függetlenség személyes szabadságnak adja ki magát; így integrálják és egyben hatástalanítják a felvilágosodást, a reformkort, a forradalmat, a kiegyezést, az indulatot és a közjogot. A személyes cselekvésképtelenség alattomban nemzeti hőstetté stilizálja önmagát. A kollektív nemzeti jogfosztottság viszont olyan szabadságról ábrándozik, amelyből majd mindenki egyaránt vehet, feltéve, hogy addig se vállal érte senki személyes kockázatot. A szabadságról való kényszerű személyes lemondás így szimulálja önkéntesen a nemzeti érdeket. Egy ilyen otromba rendszerben, amely persze labirintusnak adja ki magát, de közel sem átláthatatlan, csupán akkor van helye a személyesnek,

amikor szimulálja a szabadságát. Lengyel László a személyesség szimulációjának nagymestere.

Írásainak legszimptomatikusabb vonásai közé tartozik, hogy nincsen téma, amelyről ne volna határozott véleménye, de mindig úgy tesz, mintha személyesen még a saját véleménye se érintené, nemhogy a másoké, s ezért nem is tudjuk meg tőle, hogy miként alakult ki benne egy ilyen vagy olyan vélemény, avagy az egyik véleménytől miként jutott el a másikig; illetve személyes érintettség, érdek vagy elkötelezettség, netán pusztán szimpátia vagy antipátia híján kialakult vélekedései vajon miért olyan gyakran tévesek. Minden a szinfalak mögött történik, ő maga a szinfal is. *MAGYAR ALAKOK* című könyvének bevezetőjében azt állítja, hogy önmagával szemben lenne a legkiméletlenebb, én azonban se ebben, se későbbi könyvében nem látom ennek jelét. Ellenkezőleg. Saját múltjáról találhatunk két könyvében balladát, hősi éneket, elégiát, de egyetlen kritikus megjegyzést, egyetlen korrekcióra utaló jelet, egyetlen mélyreható elemzést sem. Ha lenne ember, aki csupán az ő könyveit olvasná, annak óhatatlanul olyan elképzelése támadhatna a nagyvilágról, hogy abban mindig mások tévednek, mégpedig igen súlyosan.

Lengyel úgy teszi fel a sminkjeit, hogy az egyik fedje el a másikat. A demokrata Bibó dikcióját utánozza, de az elitista Máraira esküszik. Mégsem állítanám, hogy ne a legsajátabbnak érzett gondolatait mondaná. Azt sem gondolom, hogy szándékosan titokzatoskodna vagy éppen szerepjátékokat játszana. Az előbbihez túlságosan impulzív az alkata, az utóbbihoz pedig nincsenek megfelelő írói képességei. Gondolkodása ezzel együtt állandó stilizáció és szimuláció. Magát az írást is szimulálja. Mimézisre vagy rejtőzködésre sincsen szüksége a szimulációhoz. Mi láthatjuk ugyan, hogy ő milyen, ő azonban nem pillanthatja meg az írásaiban önmagát, habár minduntalan érzékeli, hogy valami nincsen egészen rendben, s ennek hangos tanújelét is adja, amikor a saját írósaága vagy a saját írói önértékelése körül topog. Annak szükségességét azonban, hogy a társadalom vizsgálatát talán önmagán kéne elkezdni, ettől még nem látja be.

Itt, kérem, több nemzedék csapta be előbb

önmagát, aztán a másikat, s most úgy folytatják az önbecsapás kisdéd játékeit, mintha mi sem történt volna, mintha bűneik és hazugságaik súlya alatt nem is roppant volna be többször a világtrend.

Lengyel László a kádárizmus új kispolgárainak legsajátosabb gondolkodója. Azoké, akik a kádárizmus kilátástalan évtizedei alatt lassan lecsúsztak erre a szintre, és azoké, akik ugyanakkor gyorsan felkapaszkodtak erre a szintre. Ennek a mozdíthatatlanságig masszív kispolgári tömegnek a kialakulása az én véleményem szerint ugyanakkor a kádárizmus egyetlen pozitív fejleménye. Ez a tömeg ugyanis nem tűri el többé a feudális hierarchiát, a személyes képességeken alapuló polgári rend felé szeretne kitörni, s bár mélysegesen fertőzött az egyenlőségen alapuló szociális demagógiáktól, és a személyes felelősségnek inkább az elkerüléséről vannak elképzelései, de fogyasztóként mindenképpen a magasan szervezett modern civilizáció szintjére szeretne fölélni. Lengyel nem helyettük gondolkodik, mert nem az ideológusuk, hanem velük gondolkodik, vagy éppen szalonképessé stilizálja a gondolkodásukat. Ő maga is örök elégedetlenkedőként csapong az elmentéses tartalmú napi készletetése között. S ilyen értelemben tevékenysége nem reprezentatív, hanem inkább szimptomatikus jellegű. Olyan feladatokat végez el a publicisztikáiban, amelyeket a magyar társadalomnak e mértéketlenül felduzzadt és mindenféle önreflexió híján meglehetősen orientálatlan rétege immár teljes biztonsággal elintéztett önmagával, csak éppen feldolgozni nem tud. Mert ami a közreműködésükkel történt, az morálisan nem feldolgozható. Reflexió híján viszont nem nyitott az út a modernizáció előtt sem. A forradalmi és a közjogi gondolkodás meggyalázásának és önkéntes szimulációjának kínos korszakát vagy a szőnyeg alá kell söpörni, a lehető leggyorsabban elfelejteni, vagy valamit valakinek tényleg ki kéne már találnia; Lengyel is ezen munkálkodik. A távolságtartás örökösön deklarált, ám soha meg nem valósított gesztusával özsze akarja végre dolgozni a két végtelenen összegyagválódtott történelmi hagyományt és magatartási mintát, amelytől a magyar társadalomnak a kádárizmusban sem sikerült igazán megszabadulnia; a két hagyomány nem

adja meg olyan egykönnyen önmagát. Maga a módszer, a deklarált távolságtartás se más, mint szimuláció. Lengyelnek kényszeresen úgy kell tennie, mintha mindkét hagyománytól egyenlő távolságra állna. Felteszem, hogy ennek érdekében kénytelen a saját múltbéli kötöttségeit elfelejteni. A reformista utópia nyelve azonban érintetlenül megmarad.

A logikai hibák és a történelmi ellentmondások nem csökkentik, hanem növelik Lengyel publicisztikájának hatását. Amit kiénekel, az a korszak egyik vezérszólama. Publicisztikai egy újabb stilizációval és egy újabb szimulációval óhajtának feloldani a régebbi stilizációk és szimulációk gyalázatát.

Függetlenül attól, hogy miként értékeljük, Lengyel körülbelül ezt a munkát végzi. A kérdés azonban mit sem változott. Kérdés marad, hogy munkájának valójában mi a műfaja, illetve abban a foglalatosságban, amelyet a nyilvánosság előtt és a nyilvánosság bizonyos rétegeinek nem kis megelégedésére végez, vajon szakember-e.

MAGYAR ALAKOK és KORUNKBA ZÁRVA című köteteiben Lengyel László azokat az írásait adja közre, amelyeket nagyon jó hírű újságokban és a legszínvonalasabbnak nevezhető folyóiratokban előzőleg már publikált. Elegyes kötetek ezek, van bennük mindenféle írás, a két kötetben összesen ötvennégy darab. Ezeket az írásokat a terjedelmük szerint könnyebb volt rendszereznem, mint a műfajuk szerint. A legkisebb terjedelmű írások másfél vagy kétoldalnyiak, a leghosszabb írás harminchat oldalas, s míg harmincnégy szöveg terjedelme kilenc nyomtatott oldal alatt van, addig mindössze tizenhat írás terjedelme nagyobb ennél. Összefoglalóan azt lehetne mondani, hogy Lengyel átlagos cikkterjedelmeket ír, nem sokkal többet, mint amennyit egy napilap még elbír, ám annál általában kevesebbet, amennyit egy folyóirat elbírhat. S ha már itt tartunk, akkor érdemes megvizsgálni, hogy milyen esetekben lépi túl az átlagos újságtérjedelem határát.

KÉT GAZDÁSZ PORTRÉJA című legterjedelmesebb írásában a közgazdaság-tudomány-nak hátat fordító Cs. Szabó László és a közgazdaság tudományát magas szinten művelő Varga István páros portréját kívánja megrajzolni. Az írás leginkább egy tanulmányra em-

lékeztet, bár a beavatatlannak úgy tűnik, hogy a szerző nem önálló kutatásokra, hanem inkább kézenfekvő analógiákra és ötletekre épít. Már a tanulmány címe se nagyon szerencsés, hiszen ha gazdasázt mondunk, akkor ezen felsőfokú képzettségű mezőgazdasági szakembert kell érteni, de semmiképpen nem közgazdászt. Ráadásul Lengyel a tanulmány végére elfelejti, hogy a tanulmány elején egy nyelvtani hibáktól súlyos mondatában mit ígért nekünk: *„De úgy vélem, hogy a magyar közgazdaság igazi »kitörési lehetősége« a harmincas évek elején jött el.”* Én erre felettébb kíváncsi lennék, bár a kitörési lehetőség se a térben, se az időben nem tud eljönni, hanem van vagy nincs. Ha pedig e kitörésnek a harmincas évek elején kellett volna bekövetkeznie, akkor mindenképpen volt avagy lehetett volna. A mondaton belül kéne tudnunk, hogy mi történt, s akkor elrendezhetnénk az ideidőket. Vagy másként kéne megfogalmazni a mondatot. *„Úgy vélem, hogy a harmincas évek elején érkezett el a pillanat, amikor a magyar közgazdaságnak igazi »kitörési lehetősége« támadhatott.”* Vagy még egyszerűbben: *„Úgy vélem, hogy a harmincas évek elején érkezett el a pillanat, amikor a magyar közgazdaságnak igazi lehetősége volt a »kitörésre«.”* A mondat leírásának pillanatában azonban azt is tudnunk kéne, hogy miből kellett volna a magyar közgazdaságnak kitörnie, s hová kellett volna eljutnia, illetve tudnunk kéne, hogy Lengyel az egész magyar gazdasági életre vagy csupán a tudományra gondol-e. Lengyelnek a bűvös szó, a kitörés fontosabb, mint maga a mondat, s ezért nem választja el azokat a szinteket, amelyeknek a segítségével megvilágíthatná a kitörés mibenlétét. Mindezt a tanulmány végén sem látom világosan.

Mégis hasznát láttam az olvasásnak. Egyrészt világossá vált, hogy a szerző valószínűleg azért nem tudja rövidebb terjedelmű írásait sem megszerkeszteni, mert témáit nem csoportosítja, nem dönti el, hogy mi mihez tartozik, nem teszi világossá, hogy milyen logikát követ, nem készít belső tervet arról, hogy különböző típusú és különböző minőségű anyagaival honnan hová óhajt elérni, másrészt írásai közül épp a legtudományosabb tette világossá, hogy milyen kivételes jelentőséget tulajdonít a saját írásművészeté-

nek. Nem érdeklik a bevett módszerek. Illetve úgy tesz, mintha saját alkotásának törvényei lennének maguk a módszerek.

Öntévesztését inkább szimptomatikuskak látom, mint személyesnek.

A kádárizmus összeomlása után igen kevesen maradtak, akik önmagukat ne tévesztették volna össze valaki mással. Nem csoda, hiszen a kádárizmus tényleg nem volt a tiszta önismeret nagy korszaka. Ebből a szempontból viszont érthető, hogy Lengyel számára miért előbbre való most a saját alkata, mint egy mások által kidolgozott és használható módszer. Lengyel az önkéntelenül adódó asszociációk nagyon személyes rendszerével dolgozik. A szabadságáról van szó. Ami nagyon szép és jó. Csak éppen át kéne látnia hozzá a saját asszociációinak logikáját és rendszerét. Máskülönben nem lehet ura. Mintha szemüvegét keresné, de szemüveg nélkül nem találná, holott ott van az asztalon. Lengyelnek van bizonyos készsége az íráshoz, intelligenciája éles, műveltsége nagy, egyetlen dolog mégis hiányzik a gondolkodásából: az önreflexió. Ennek híján az önismeret hiányát sem veszi észre, s még kevésbé, hogy témáinak feldolgozásához a szabad asszociáció mégsem a megfelelő módszer. Pedig ez az egyetlen módszere. Glosszát is ezzel a módszerrel ír, portrét is, tárcanovellát is ezzel a módszerrel ír. Nem szaktudós, nem prózairó, még csak nem is publicista, hanem lírikus, aki most éppen nem verset ír.

Egy meglehetősen egomán lírikus, aki akkor is a saját portróját rajzolja, amikor másokét szeretné. Például Cs. Szabórol nem tudunk meg ugyan sokat, alakját végképp nem látjuk magunk előtt, ám nagy kitérők után értesülhetünk róla, hogy Lengyel Lászlónak az írás még a közgazdaság-tudománynál is fontosabb. Ami megint csak nagyon figyelemreméltó, a kádárizmus analógiás gondolkodását és áthárítási mechanizmusait mélyen jellemző mozzanat. Valaki soha ne legyen valaki, hanem valakinek inkább csak a hasonlata. Maga elé tolhatja, mögéje bújhat, beszélgetheti önmaga helyett. Cs. Szabó olyan, amilyen én vagyok, mert a közgazdaság-tudománynak én is hátat fordítok. Másfelől mindenkinek mindig valami más a fontosabb, mint amit éppen el kéne végeznie, s ezért az-

tán se azt nem tudja rendesen elvégezni, ami hivatása szerint a munkája volna, se azt, ami állítólag még ennél is fontosabb.

Lengyel például azt hiszi, hogy az író számára az írás a mindennél fontosabb. Ez sem föltétlenül személyes tévedése, hanem az egész korszak gondolkodásának katasztrofális hibája. Nem tudja, hogy az író számára mindig a mondata, illetve mondatának tárgya a mindennél fontosabb, s ez a közvetítettség pontosan annyira szabadjára föl az író személyét, amennyi szabadságra az írás műveléséhez szüksége van. Több szabadságot ő sem kap. Szabadságra nincsen privilégium. Lengyelt erről másként tudósította kora. A korszak hibájából annyi hárul rá, hogy nem tudja pontosan, mit kell a mondatokra és mit a műfajokra bízni. Nemcsak általában reméli az írással felszabadítani önmagát, hanem abban a szent meggyőződésben ír, hogy a mondatok szép és választékos szavakból állnak. Figyelme így szükségszerűen elkalandozik a tárgytól, választékos szavakat keres, s ezen az úton téved vissza önmagához. Munkáiban nem mások képén dereng át a saját arcképe, hanem másokba rajzolja bele önmagát. Hol tudatosan, hol öntudatlanul.

A másik ember jobbra ürrügy. A személyesség határai ettől végzetesen elmosódnak. Nem tudjuk, hogy hol kezdődik a másik ember, és hol ér véget Lengyel. Ez pedig sajnos azt jelenti, hogy a személyiségnek, önmagában, nincsen méltósága nála. Szinte észre sem vesszük, de Lengyel írásaiban nemcsak a személyek veszítik el a természetes integritásukat, hanem ettől a hiánytól aztán megint a tárgyak integritása is. A szavakat végül is nem a tárgy, hanem Lengyel nyelvi ízlése választja ki. Még kérdés sem lehet, hogy egy szó a közhasználatban mit jelent. Vagy mit jelentenek a műfajok.

Mentségére szóljon, hogy ezzel nincs egyedül. De nem mentsége, hogy nem észleli önmagán ezeket a szimptomatikus hibákat.

Térjünk vissza még írásainak terjedelméhez. Amennyiben a KÉT GAZDÁSZ PORTRÉJA című tanulmányához készített mintegy kilencoldalmi jegyzetanyagot nem számoljuk, akkor ehhez fogható terjedelemben csupán egyetlen szöveget közöl két kötetében, a Tamás Gáspár Miklós munkásságának szentelt, mindenképpen átfogó és alapvetőnek

szánt s nem kevésbé szerencsétlen című tanulmányt; ennél valamivel rövidebb a Csoóri Sándor és Konrád György alakját megidéző páros portré, és még rövidebbek, de az átlagos újságtérjedelmet valamennyire mégis meghaladják az Esterházy Péterről és Antall Józsefről készített portrék.

Valószínűleg a szerzőnek se lenne ellenére, ha portretistának mondanánk. Nemcsak nyilatkozatai és vallomásai utalnak arra a becsvágyára, hogy maradóan megörökítse a korszak fontosabb alakjait, hanem két könyvének tartalomjegyzéke is. Jóval kisebb terjedelemben készít skiccet Liska Tiborról, Kopátsy Sándorról, Antal Lászlóról, Papp Zsoltról, Kádár Jánosról, Göncz Árpádról, Für Lajosról, Lezsák Sándorról, Csúrka Istvánról, Eörsi Istvánról, valamint TIGRIS címmel Orbán Viktorról, RÓKA címmel pedig Horn Gyuláról. Ez utóbbi kettőnek a szerző szándékai szerint az igényesebb írások közé kéne tartoznia.

Horn Gyuláról készített portréjának utolsó oldalán így kiált ki Lengyelből a hamisítatlan lírikus: „*Jaj, istenem, de jó volna nem tudnom róla annyit!*” Miközben ő így kiáltozik, mi tizennégy, betűkkel telinyomott oldalon semmi mást nem tudhattunk meg Horn Gyuláról, mint amit biztosabb forrásból már hitelesebben és pontosabban amúgy is tudunk. Lengyel írói gyanútlanúsága valóban lenyűgöző. Mert ha valaki tényleg többet tud annál, mint amennyit sikerült a papírra vetnie, akkor minek büszkélkedik a tehetetlenségével? Ha viszont ennyire nyomasztja a saját írói tehetetlenségét, akkor miért nem dolgozik rendesebben? Fohásza csak akkor érthető, ha úgy fogjuk fel a világot, hogy a személye körül forog, és nem a nap körül. Művének utolsó bekezdéséhez ért, és még mindig nem sikerült a tudását megosztani. Másokról ír, de egyetlen mondat erejéig nem sikerült önmagától tisztességesen megszabadulnia. Mindez tényleg nagyon fájdalmas.

Portréinak persze nem ez az egyetlen olyan vonása, amely újdonságot jelent a magyar publicisztikában.

Előszeretettel hasonlítja állatokhoz hőseit, de nem árulja el nekünk, hogy miért teszi. Ráadásul annyi fáradságot sem vesz magának, hogy legalább az állatok életét tanulmányozná.

Mielőtt munkához látna, nem végez semmiféle számottevő előmunkálattal, és mások munkáira sem támaszkodik. Anyagát semmiféle érzékelhető szempont szerint nem csoportosítja, állításainak hitelességét nem ellenőrzi, témáit nem rendezi el átláthatóan, az olvasónak tett ígéreteit rendre elfelejti.

Akárha szépíró volna, a képzeletére, illetve a legszemélyesebb képzettársításaira hagyatkozik, holott élő, eleven, érzékeny emberekről ír. Eljárásának veszélyeivel semmilyen szempontból nem számol, és súlyos erkölcsi következményeit nem látja be.

A saját szavait úgy idézi, mintha mások mondanák. Akárha tudatosan nem választaná el a realitást, a feltételezés és a konfabuláció szintjeit.

Alapvető újságírói szabályokat nem ismer, vagy nem ismeri el használatuk szükségességét. Hol, mikor, ki, mit, miért, kivel. Ezekre a kötelező kérdésekre következetesen nem válaszol, vagy csak töredékesen válaszol.

Lengyel ábrázolásában Horn Gyulának, mint amolyan külvárosi proligyereknek, aki ráadásul gyöngé és kicsi, nem juthatott más, mint éhség és erőszak. Róka is ezért lett belőle. Nagyon gyorsan rá kellett ugyanis jönnie, hogy az erők között csupán „*pergő szavakkal s nem a nyers erővel győzedelmeskedhet*”. Aki azonban látta már Horn Gyulát beszélni, s valamennyire átélte azt a rettenetes küzdelmet, amelyet ez a szellemileg közel sem hajlékony ember a saját mondataival folytat, annak nem juthat eszébe pergő szavakról beszélni. Amit Lengyel állít, általános pszichológiai felismerésként tán igaz lehet, de Horn nyelve sajnos nem pereg. Inkább akadozik, kattog, bár mindig igyekszik olyan látszatot kelteni, mintha nagyon simán fogalmazott és támadhatatlan mondatokat mondana; szándéka a magyar nyelvtanon minduntalan fennakad.

Ez önmagában nem kivételes, nem meglepő, de Horn beszédmódjának jellegzetességei közé tartozik, hogy az elkövetett hibákat tudatának peremén nemcsak bosszúsán érzékeli, hanem az önmagával szemben érzett elégedetlensége meg is jelenik rögtön az arcvonásain. A szeme és a szája környéke bemozdul, hangja, hangsúlya fennakad, olykor egyenesen utánakap a helytelenül használt igének vagy a félrecsúszott ragnak, aztán

mégse javítja ki. Két szemünkkel láthatjuk, hogy nemcsak beszél, hanem közben ellenőrzi önmagát, gondolkodik. Mindez ellenében ösztönös, s éppen ezért még egy ösztönös gesztus is társul hozzá: egy jellegzetes, csaknem kényszeres kézmozdulat. Kissé megemelt, kifelé fordított, magyarázó tenyereinek és kigörbített ujjainak lágy, hintáztató mozgásával csillapítja a látható küszködést. Mintha ezzel a mozdulattal törölné a hibákat és kötné össze a hibáktól szétesmondásokat. Nem vonzó, de értelmes mozdulat. Nekem róka nem jutna eszembe róla.

Míg sikerül eljutnia a vérengző tigrisig, amelyre viszont Orbán Viktornak kéne hasonlítani, Lengyel mindenféle más hasonlatok és metaforák emelkedőin túráztatja a stílusát. Előbb valamiféle vidéki basszistához méri és csöndesen oktatja hősét, hogy a karrier érdekében miként kéne hangjának isteni adományával gazdálkodnia. Amikor vége az oktatásnak, teljesen váratlanul Julien Sorelhez hasonlítja. De valószínűleg azért beszél olyan sokat mellé már az első két oldalon, mert láthatóan ebben a portréban lesz leginkább a képzeletére utalva. Orbánról semmiféle kézzelfogható, értelmesen értékelhető információval nem rendelkezik. A saját fabulájához viszont metaforákkal és hasonlatokkal vág utat. Julien Sorel segítségével rögtön a szalmazsákján heverő Orbán tudatának legbensőbb bugyrában érezheti önmagát. Olyannyira, hogy a következő mondatokban már terveket is kovácsol a nevében. „*Ki kell jutnom innen, ez az első. Fel kell jutnom, ez a második. A feljutáshoz vannak hasznos ismeretek, használható emberek. De a csúcsraérés azon múlik, hogy az ember súlyossá és használhatóvá teszi magát.*”

Ha eltekintünk attól, hogy Orbán általában pontosan fogalmaz, az utóbbi mondat viszont megint csak hibás, akkor a portré második oldalának végén Orbán helyett egy vidéki basszista áll elénk, aki este fél nyolckor a második csatornán Napóleonnak maszkírozva önmagát egy szappanoperában óhajt karriert csinálni. Az igazi meglepetés azonban csak ekkor következik. Egy idézőjel. Lengyel nem árulja el, hogy az idézett szöveg kitől származik. Mintha belső beszéd lenne, Orbán mondaná. A mondatok minősége látán mégis erős a gyanúm, hogy az itt követ-

kező mondatokért nem Orbánnak kell felelősséget vállalnia. „Csak a buta ember haragszik meg másokra. A kő azért hull lefelé, mert súlya van. Hát örökre zöld ifjú maradok? Mikor fogom már megtanulni, hogy pontosan annyit adjak az embereknek, amennyiért megfizetnek!” Lengyelnek valószínűleg azért kellene az idézetek, hogy portréjának harmadik oldalán immár ne csak vidékinek és karrieristának láthassuk hőstét, hanem betegesen haszonelvűnek. Szerinte ezzel meg is lennének egy tigris alapvető jellemvonásai.

Orbán természetesen éppen úgy nem tigris, Für Lajos nem medve bátyó, Lezsák Sándor nem hiúz és nem vakond, ahogy Tamás Gáspár Miklóst sem lehet egy mesésen rossz szóösszetétel segítségével a pokolba küldeni. Esterházy Péternek az égvilágon semmiféle kandúrhoz nincs köze, Liska Tibor nem öreg farkas, mi pedig nem vagyunk Antall József nyúlfarmján nyulak. Sokkal inkább arról van szó, hogy Lengyel az állatmesék bájos fedezékében másokkal kegyetlenkedik. Biztosan van ember, akit elégtétellel tölt el az ilyesmi, én inkább viszolygást érzek. Szerintem ezek az állathasonlatokra épített portréi egyszerűen siralmasak. Kényszeresen és öntudatlanul tárja eléünk bennük a kádárizmus szellemi felelőtlenségének, szándékolt tudatlanságának, idült családiasságának, álságos naivitásának és gyalázatos infantilizmusának teljes raktárkészletét.

Mindaz, amit Lengyel László e két kötetében közread, műfajilag nem értékelhető. Publicisztikát ír, de nem publicista. Szemben Csurkával, Esterházyval vagy Tamás Gáspár Miklóssal, a szakmát nem tanulta meg. Esterházy korai publicisztikáit olvasva, egyszerűen látszik, amint önmagától megtanulja. Ez sem lehetetlen. Lengyel jegyzeteket publikál, amelyekben személyes benyomásait mondja el erről meg arról, elég ellenőrizetlenül, elég szeszélyesen. Írásainak van választott tárgya, ám e tárgyakhoz sincsen megfelelő módszerre, s a szerkezet tartós hiánya áttekinthetlenné teszi az írásait. Önálló nyelve nincs. Önálló nyelve a mai magyar publicisztikában Esterházy-nak van, és Tamás Gáspár Miklós-nak van. Csurka ugyan nyelvi árnyéka egykori önmagának, illetve ma már ő is inkább egy rétegnyelvet beszél, nem a sajátját, ez azonban legalább stílusosan indokolt, hiszen ideológiájának szerves része, hogy ne lássa se

önmagát, se másokat. Lengyelnek azonban elvileg a modernitás hívének kéne lennie, s ezért stílusosan sem indokolt a reflektálatlansága; stílusa mindenképpen nagyon messze áll mindattól, amit a modernitás jellegzetességének nevezhetünk.

Didaktikus, de végül is nem tudjuk meg, hogy mit szeretne nekünk megtanítani.

Deklarál, de nem tudjuk meg, hogy kinek a nevében.

Radikális stílusban adja elő a nézeteit, de nincsenek radikális nézetei.

Minden politikai és tudományos iskolával elégedetlen, de nem árulja el, hogy mivel lenne elégedett.

Ellentétek és feszültségek láttán viszont szívesen keres kapcsolódási pontokat. Retorikája, ha nem is tisztán, de felismerhető hagyományokhoz kötődik.

Valójában konzervatívnak kéne lennie, olyan embernek, aki véd, ápol, tanít, összeköt, megőrizz, ha nem derülne ki minduntalan, hogy nem tekintélytiszteelő, semmiféle hierarchikus viszonyt nem tud elviselni, és inkább az egyenlőség híve, vagyis súlyosan baloldali.

Lengyel ellentétes tartalmú nézetei szintén szimulációk.

Mintha az összes lehetséges nézetet egyszerre képviselné, és ugyanakkor megkísérelné ugyanezeketől távol tartani önmagát.

Hiába mondjuk, hogy a gazdasági élet modernizációjának tényleg őszinte híve lenne, ha egyszer a kapitalizmus tényleg egyáltalán nem tetszik neki, azt pedig nem árulja el, hogy milyen keretben képzelne el egy modernizációt.

Szövegeit ezek az ellentmondások olyanmódra megterhelik, hogy tényleg ember legyen a talpán, aki eligazodik vagy rendet tud a nézetei között teremteni. Két könyvének van egy erre vonatkozó, jellegzetes kulcsmondata: „többségünk valamiféle szocializmust és kapitalizmust egyaránt megreformáló eszme- és gyakorlati rendszerben hitt”. Ami megint csak nagyon szép és jó. Két könyvből azonban nemcsak azt nem tudjuk meg, hogy milyennek képzelte egy olyan rendszert, amely a rendszerek reformján alapulna, hanem azt sem, hogy a szocialista rendszerek összeomlása után vajon miként módosította vagy revidálta reformista utópiáját. Nem is tudhatjuk meg. Reformista utópiája érintetlen. A

modernizáció három szigorú alapkövetelményét, a tárgyilagosságot, a reflektáltságot és a differenciáltságot változatlanul csak szimulációként ismeri. Ha mindezt úgy fogjuk föl, mint gesztust, akkor persze értelme és jelentése van. Kéne a modernizáció, csak a feltételeit ne nekem kelljen teljesíteni. Ez egy elég elterjedt kívánság.

Ezért nem mondanám, hogy Lengyel László publicisztikájának ne lenne jelentékeny formátuma. Mint ahogy a nagyra duzzadt magyar kispolgárságnak – ugyanezekkel a zavaros nézetekkel és a megszólalásig hasonló affekciókkal – szintén nagy súlya van.

Nádas Péter

II

HATÁRSÉRTÉS

Lengyel László: *Útfélen*
2000–Századvég, 1992. 196 oldal, 298 Ft

Lengyel László: *Magyar alakok*

Lengyel László: *Korunkba zárva*

„A gazdaság rejtély és titok, a gazdaság hályog, átlagemberek közül talán csak Lengyel László látja át.”

(MAGYAR NARANCS,
1994. XI. 03. 5. o)

„A nemzet Miki egere”, a „lézengő ritter”, a „fordított Cassandra”, „századunk legjelentősebb tanácsadója” – ezt nem lehet csak írással kiérdemelni. A Lengyel László-jelenségnek csak egy részét teszik ki maguk a publikációk, fontos szerepet játszik benne politikai tevékenység, intézményes és személyes kapcsolati hálózatok mozgósítása, (tömeg)kommunikációs csatornák építése, s nem érthető meg igazán a befogadó közeg ismerete nélkül sem. Művei nemcsak egyszerűen elemzik a fennálló viszonyokat, de alakítják is: sokatmondó, hogy a nemrég politikai egyzetetői szerepben feltűnt politológustól azt kérdi az újságíró: „Vannak, akik úgy érzik, hogy... most ön kívánna a jobboldal Lengyel Lászlója lenni...”¹ Ez már az

utolsó előtti fázis az intézménnyé válás folyamatában.

A továbbiakban, amennyire lehet, azért megpróbálok Lengyel László három kötetének szövegeire koncentrálni, bár tulajdonképpen már a műfaji meghatározáshoz túl kell rajtuk tekintenünk, és ez igényel egy kis nekifutást is. Először tehát arról a szocializmus korabeli reform-társadalomtudományról lesz szó, amelyben Lengyel közírói pályája elkezdődött, majd arról, milyen választási lehetőségek merültek fel számára a rendszerváltással, ezt követően a kilencvenes évek Lengyel Lászlója írói eszközeiről, témáiról, fő állításairól. Végezetül pedig még visszatérek a műfaj kérdésére.

Közismert, szinte már közhelyszerű azt emlegetni, hogy a Kádár-korszakban a társadalomtudományok igen ellentmondásos helyzetben voltak: a szociológia és a közgazdaságtan – legóvatosabb formáiban is – a hivatalos ideológia alternatívájának tűnt a köz dolgainak tematizálására, megtárgyalására, a (burkolt) társadalmi érdekartikulációra. Ugyanakkor a párt- és állami apparátus különböző csoportjai sem okvetlenül csak fenyegetést láttak ebben a térnyerésben, hanem sajátos eszközt is a rendszer megszilárdítására, „modernizálására”. Különösen igaz volt ez a közgazdaságtanra, amelynek talán ezért sem kellett olyan mértékű repressziót elszenvednie, mint a szociológiának (vagy a filozófiának) a hetvenes években. Mindez azal járt, hogy a magyarországi társadalomtudományok – történetük nagyobbik részében – kevésbé voltak professzionizáltak, nem voltak kifinomult elemzési eszközeik, kialakult paradigmáik, más szféráktól (pl. publicisztika vagy politika) elkülönülő nyelvük, viszonylag autonóm értékelési szempontjaik stb. Ez furcsa módon részben beszoritottság, részben viszont túlterjeszkedés következménye. A „reformviták” közegében kiformalódott egy olyan „értelmiségi közbeszéd”,² amelyhez a társadalomtudományok – egyesek szerint elsősorban a közgazdaságtan,³ mások szerint inkább a szociológia⁴ – szolgáltatták az alapvető sémákat, fogalmakat, stílust és jelentős részben a témákat is. Jellegzetes, már mások által is elemzett tünet volt, hogy a nyugati tudományos élet mintáival⁵ éles ellentétben, a szűkebben vett szaklapoknak – *Szociológia*,

Közgazdasági Szemle – alacsonyabb volt a presztízsük a tágabb értelmiségi olvasóközönséghez szóló *Valóság*énál, *Mozgó Világ*énál.⁶

Az elméleti alapfeltevések sokszor megdöbbentően kifejtetlenek, a fogalmak inkonzisztensek, az egyes megállapítások vagy reformjavaslatok következményei végiggondolatlanok voltak – de nem egyszerűen provincializmusból vagy a „dogmatikus hatalom” szorítása miatt. A túlterjeszkedésnek meg kellett fizetni az árát. „[A reform] megvalósulási esélyei a legutóbbi időkig szinte fordított arányban álltak elméleti előfeltevései és következtetési végiggondolásának és nyilvános kimondásának vállalásával” – állapítja meg Madarász Aladár már 1985-ben.⁷ Sajátos átváltási relációt találunk az elméletek kidolgozottsága, illetve hatékonysága között, amelyeknek – legalábbis az autonóm tudomány ideáltipikus világában – egyenes arányban kellene állniuk egymással. „Az intézmionalista szemlélet erősödése... előrelépéshez vezet... a gazdaság tényleges működésének feltárásában..., de paradox következménnyel is jár: a gazdasági reformnak és a társadalom intézményes berendezkedésének összefüggéseit feszegető, a politikai implikációk felvetéséhez eljutó közgazdaságtan akarva-akaratlan egy modernizációs ideológia élcsapatának terhes és ellentmondásos szerepkörébe csöppen.”⁸ Az intézményes és nyelvi autonómia hiányáért tehát sok minden kárpótolta a szocializmus korabeli közgazdászokat és szociológusokat, bár tagadhatatlan, rengeteg frusztráció is adódott belőle. Ez tehát az a közeg, amelyben Lengyel László pályája kezdődött, amelybe – hogy egy stilszerűen a szociológiából elszabadult és éppen ebben a közegben divatkifejezéssé vált terminussal éljek – *beleszocializálódott*.

A rendszerváltással választani kellett a professzionizálódó társadalomtudomány művelése, illetve a tiszta politizálás, a politikusi vagy szakértői politikacsinálás között. Legalábbis sokak számára megjelent ilyen választási kényszer. Vannak azonban, akiknek nem kellett váltaniuk, csinálhatják, amit eddig, az ő pozíciójukat már senki sem fogja megingatni holmi „szakszerűsége” hivatkozva.

Lengyel megoldása ez utóbbiakéval szemben először is *őszintébb*. Tamás Gáspár Miklós 1991-ben – egy napilapban – Lengyelt név szerint is említve gúnyolódik a „*politológuso-*

kon”, „*akiknek ugyan nincsenek tudományos műveik, mégis átallják bevallani, hogy hírlapírók*”.⁹ Ezzel szemben Lengyel László viszonyítási pontja egyre nyiltabban a *publicisztika* és az *esszé*. Ahogy a reformközgazdász-korszakát összegző és lezáró VÉGKIFEJLET-ben¹⁰ a kortárs társadalomtudományi megközelítésekről rajzol térkép vázlatot, s helyezi el benne saját elképzeléseit,¹¹ most – Esterházy ürügyén – a kilencvenes évek publicisztikájáról és esszéirodalmáról rajzol tablót. „*Most mindenkét a publicisztika érdekel. Lehet, hogy most csak publicisztikát lehet írni.*”¹² Másutt¹³ – ezúttal Papp Zsolthoz kapcsolódva – a magyar esszéírás hagyományairól ír, annak gyökereiről, tradícióiról, nagy alakjairól. „*Az esszé individuális műfaj, az egyén nagy-nagy kulturális és politikai szabadságát kívánja... Erre a szabadságra meg kell érnie nemcsak az írónak, hanem az olvasónak is*”,¹⁴ s el kell bizonytalanodnia a könnyen megszerezhető és kommunikálható, abszolút és objektív tudás lehetőségében – ez áll szerte az esszé késő Kádár kori feltámadása mögött.

Lengyel új műfaja tehát egyrészt szerves folytatása a korábbinak, másrészt sokkal kötetlenebb, mint a tudományos próza, eladhatóbb, s érezhetően jobban megfelel az ő egyéni hajlamainak is – a váltás teljesen logikus volt. Ezt Lengyel is érezheti, mert tudatosan, nyíltan vállalja. „*Ma sokan a szemére vetik az értelmiségnek, hogy »megszállta a sajtót«, vagyis tudomány, politika stb. helyett esszét, publicisztikát, tárcát ír. Bizonyos mértékben igazuk van a szigorúkodóknak, de be kellene látniuk, hogy az értelmiségnek az is a feladataihoz tartozik, hogy értelmiségi társaimak és a nagyközönségnek valamit mondjon arról, amit átél, s ezt kimondani a sajtóban lehet. Ehhez persze másként kell írni, mintha az ember ötszáz tanult kollégájának fogalmaz. Ez az új írásforma, amelyben egyesül közgazdaságtan és politikatudomány, szociológia és szociográfia, vers és dráma, s amely egyszerre szól a szakmához és a szakmán kívüliekhez – ez volt az égerutam.*”¹⁵

Másrészt a maga nemében igen sikeres megoldásról van szó. Ebben a műfajban Lengyel László egyszerűen elhajolhat egy sor olyan kritika elől, amellyel valamely társadalomelméletnek komolyan foglalkoznia kellene. Formalizált alkuelméleti vagy neoinstitucionalista modellek, hálózatelméleti megközelítések, az antropológiától ellesett megfigyelési

technikák, az elszórt Foucault-idézetek komolyabb kibontási kísérlete – itt nem a „provinciálistizmus meghaladását” jelentenék, hanem stílusterét. Még egyszer hangsúlyoznám: itt, ebben a sajátos műfajban s nem általában a mai magyar közgazdaságtanban, szociológiában és politológiában. A publicisztika más eszközökkel váltja ki belőlünk a relevancia érzetét, az „aha, tényleg, így van” érzését, olyan eszközökkel, amelyek egy szak tudományos szövegben esetleg illegitímek vagy elégtelenek lennének.

Az egyik ilyen eszköz az, amikor Lengyel László „mindenki” számára ismerős mikroszintű élményeket idéz fel makroszintű jelenségek magyarázatakor, mintegy az előbbieket meghitt ismerőségébe vonva az utóbbiakat. Ha arról van szó, hogy miért nem volt már szovjetellenesség Magyarországon a nyolcvanas években, akkor arról ír, hogyan nyilvánult meg a magyarok hajdanvolt fölényérzete keleti sorstársaikkal szemben „a bolgár szállodákban és a szlovák éttermekben, a lengyel boltokban és a KGST-konferenciák szünetében”; ha a Kádár-korszak „felemás polgárosodásáról”, akkor az „ötven négyzetméter panel – tízéves keleti márkájú autó – nyugati utazás háromévente” koordinátáit vázolja fel; az „alkudozó társadalom” közismert posztos mindennapi, egész életünket végigkísérő kisebb-nagyobb alkuk felidézésével telik meg élettel; a későbbi miniszterelnök szocializmus korabeli pályája olyan, mint amelyet „egy könyvtárigazgató a megyeszékhelyen, egy sebészprofesszor az egyetemi klinikán, egy ügyvéd valamelyik pesti munkaközösségben” alkudott ki magának.¹⁶ A főszereplő, akit elének állít, nem a racionális, haszonmaximalizáló, preferenciarendezésre képes *homo economicus*, nem is a passzív és normakövető *homo sovieticus*,¹⁷ hanem az alkudozó, gyarapodó, individualizált *homo kadicus*. „A »homo kadicus«-nak kézzelfoghatóak voltak a vágyai. Hihetetlen fölénytel nézett végig keleti rokonain, a sorban állókön, a hidegtől vacogókön, a határórtól becsinalókön. Mi, magyarországiak elvezettük őket ide is, oda is, rámutatva egy autóra, egy televízióra, hogy ezt vesszük meg. Egyfolytában zabáltunk, ittünk, magyarul, igen bizony, magyarul ordibáltunk. »Itten, öreg, minden lehetsz, minden szabad« – mondta a *homo hungaricus* a nagyváradi álmélkodónak. Persze, szarni kell a politikára. Mindenki törődjön a maga dolgával.»¹⁸ Így történt, ugye,

ilyenek voltunk, egyáltalán, így mentek a dolgok, és így mennek most is – sugallja Lengyel az olvasónak –, talán kiábrándító a kép, amit rajzolok, de realista, szemben más értelmiségi absztrakciókkal. „Igen, uraim, azok a polgárok, akik éppen most a Bosnyák téren üzletelnek, akik most váltanak be pénzt egy arabnál a Váci utcában, akik most érkeztek meg bundatúráról Törökországból, és most indulnak bevásárolni Bécsbe. Ők nem gróf Széchenyi István és Asbóth János tanítványai, nem a múlt század harmincas éveinek, de nem is e század harmincas éveinek neveltjei és folytatói, hanem a kádári fogyasztói polgárosodásnak. Nem elegáns jelenség? Nem az. De a polgárosodás már csak ilyen a XX. század végén.»¹⁹ A fenti idézet egy Tamás Gáspár Miklóssal vitatkozó, először 1990-ben megjelent cikkből származik, mint ahogy nyilván a következő, négy évvel későbbi mondatokban is vele polemizál: „Ha volt, ha van magyar konzervatívizmus, az társadalmi értékrendjében a Kádárkorban jött létre... »Csak nagyobb változás ne legyen!«... »Majd kapsz egy nagy pofont, fiacskám, ha sokat ugrálsz!«... Minden intézménye – párt, szakszervezet, hivatal, műhely, templom, iskola, család – s minden személyisége azon dolgozott, hogy konzerválja a fennállót, hogy megőrizze a tegnapi szerzetet, hogy visszanyesgesse a nem odaillőt, bárműt, ami kicsit is eltér a megszokottól. Ez a konzervatív értékrend könyörtelenül megszabta, hogyan kell eldugni s feledni öregeinket, bezárni örülteinket, elviselni az alkoholistá férjet, titkolni vagy kiordítani a válást. Nem omló nemesi kúriákban, társbérletesített polgári villákban honolt a konzervatívizmus, hanem a lakótelepi egyforma lakásokban s a falusi új kockaházakban. Nem a kiváltságos elit, hanem millió és millió kispolgár konzervatívizmusa ez.»²⁰

Ha jól értem, Lengyel László szerint a magyar társadalom leírásában a külső megfigyelőnek nincs megismerési többlete, ellenkezőleg, nem tudja igazán megérteni ezt a társadalmat. Ismét szembesítve a vitapartner Tamás Gáspár Miklóssal: „T. G. M. és később kitelepült társai leginkább a hatvanas évek közepétől megindult kádári fogyasztói szocializmusból maradtak ki. Ekkor válik szét igazán Magyarország és Románia, illetve Erdély útja... a teli és az üres has, a teli és az üres bolt, a fűtött-világított és a fűtetlen-sötét lakás különbsége ez, nem a százados történelemé. A gazdag és a szegény rokon kapcsolata. Nem azért nem fogadták be Tamás Gáspár

*Miklóst vagy a kütelepülő nagyváradi mérnököt és a csikszeredai orvost, mert más volt a történeti kultúrája, hanem mert a befogadónak volt valamije, állása, lakása, autója, az érzékenek pedig semmije.*²¹

Lengyel műfajának lényegi eleme az is, hogy igyekszik ezeket a triviális élethelyzeteket felidéző impresszionisztikus képsorozatokat olyan gondolatmenetbe, utalások olyan rendszerébe ágyazni, hogy az a komolyabb társadalomtudományi olvasottsággal rendelkező olvasók – vagy olyanok, akik szeretnék azt hinni magukról, hogy van ilyen műveltségük – számára is releváns lehessen – például *analógiák* széles körű alkalmazásával. Az analógiák első csoportja a régi Magyarországról, az 1945 előtti világból származik, a második csoport a külföldi analógiáké, a mediterrán, kelet- és közép-európai vagy latin-amerikai példáké, a harmadikat pedig a kádári korszak folyamatai szolgáltatják a kilencvenes évek számára. Lengyel összehasonlítja az MDF vezette koalíció stratégiáját a Tiszaféle szabadelvűekével,²² az Antall–Csurka-vízyont a Bethlen–Gömbös-kapcsolattal,²³ Kádár János világát és pályáját Ferenc Józseffel és Horthy Miklóssal,²⁴ az Antall–Kupa felállást az Adenauer–Erhard-, a Mazowiecki–Balcerowicz- vagy éppen a Grósz–Medgyessy-konfigurációval,²⁵ vagy például a dinamizálási forgatókönyvet a roosevelti New Deal, a schachtli „Új Tervvel”, a Darányi-féle „győri programmal” vagy az 1985-ös pártkongresszuson elfogadott élénkítési programmal.²⁶ Az analógiákat heurisztikus értékük miatt idézi fel, sokszor csak azért, hogy megállapíthassa: ez a jelen esetben rossz analógia lenne (például Csurka és az új nyugati szélsőjobb kínálkozó párhuzama kapcsán).²⁷ Érezhető – s visszaemlékezve a „fordított Kasszandra” típusú élcekre, érthető – elégtétellel idézi fel a nagy telitalálatot: amikor, szemben az általános, kissé már hisztérikus várakozásokkal azt jósolja az MDF 1993. januári országos értekezlete előtt, hogy Antall szép lassan ki fogja szorítani Csurkát. Mint gróf Bethlen István miniszterelnök, a kormánypárt elnöke 1923-ban az őt jobbról támadó alelnökét, Gömbös Gyulát.²⁸

A politikai-társadalmi szereplők iránti szenvedélyes és ebben az írásban kevésbé követett

érdeklődésén túl Lengyel természetesen a *mechanizmus* is foglalkoztatja. Központi kategóriája az *alku*, az *alkumechanizmus* – megint oly módon használva, hogy az laikusnak és szakmabelinek egyaránt érdekes lehessen, noha az e célt szolgáló metaforákon keresztülhatolva keveset találunk. Ezt azonban ismét előnyére tudja fordítani. Reformközgazdász korában az *adminisztratív piac*²⁹ kategóriájával próbálta leírni ennek az alkunak a kereteit, szereplőit, tétjeit és szabályait – kitéve magát a pályatársak kritikájának. Szalai Erzsébet például, aki korábban elfogadta az adminisztratív piac kategóriáját, 1989-es könyvében már tévesnek látja az elképzelést, mely szerint „*az adminisztratív piac szereplői között az alkuk piaci formát öltenek*”.³⁰ Véleménye szerint a hetvenes évek közepén ugyan lehetett bizonyos alapja ennek a megközelítésnek, az évtized végére azonban megszűnik a piaci alku két szükséges (bár nem elégséges) feltétele: „*egyrészt a szereplők magatartását szabályozó normák viszonylagos stabilitása, másrészt az erőpozíciók viszonylag tiszta áttekinthetősége*”.³¹ Hát erről van szó! – következik a jellegzetes Lengyel-féle bűvésztűrk. A zavarosság, a nehezen áttekinthetőség tehát a helyzet immánens sajátossága, nem a leírásé. Nem írhatjuk le ennek az alkunak a szabályait, tétjeit, mechanizmusait, hiszen maguk a szereplők sem ismerik őket, csupán alkalmazzák valamilyen verbalizálhatatlan, csak a közegben élők számára elsajátítható „know-how” jellegű tudás formájában. Még a szereplők azonosítása is gondot okoz: megfoghatatlan, informális hálózatok, nyomásgyakorló csoportok, elitek alkotják a magyar társadalmat, csoportok, amelyek összetartása sokszor igen gyenge, nem pusztán morális okokból, hanem mert ez nem lenne kifizetődő. Aki otthonos az informális kapcsolatok hálózatában, az remekül eligazodik benne; az Antall-korszak első szakaszának nehézségeit többek között éppen az okozta, hogy ezen „*kapcsolati hálók szétzúzásán fáradozott, nem építésükön és szövésükön*”.³² Másutt: „*Az Antall-kormány logikája, hogy az első évben az államhatalmat kívánta meghódítani, majd a másodikban a tényleges hatalmat gyakorló gazdasági hatalmat, félreértésen alapszik. Félreértés, hogy birtokba vehető a kapcsolatok hálózata, láncolata*”.³³ Majd a szöveg további részében, az előbbieket alátámasztásaként egy

Foucault-idézet a hatalom „mikrofizikájának” jellegzetességeiről, de hiába várnánk a gondolat továbbvitelét.

A magyar társadalom nem tagolatlan massa, mint ahogy sok „totalitarizmuselmélet” feltételezi – állítja Lengyel László –, még ha nincs is olyan jól tagolt, manifeszt szerkezete, mint egy nyugatias társadalomnak. Az *egyéni* érdekérvényesítésre nemhogy kevés lehetőség nyílt volna, ahogy azt „a társadalom” érdekeinek képviselőitől aspiráló új politikai elit állítja, hanem meglehetősen sok, miközben a kollektív érdekérvényesítés lehetőségei minimálisak voltak. Az egy irányba ható nyomások néha még így is meghökkentően hatékonyak – ilyen például az az össztársadalmi törekvés, hogy a magánszférát mentesítsék a hivatalosság befolyása alól. A kollektív cselekvés a magyar állampolgárok többsége számára egyszerűen nem kifizetődő, tehát nem racionális – nem is tévedhet nagyobb, mint aki azt hiszi, hogy a kollektív cselekvés viszonylagos ritkasága irracionális, keleties nemtörődömség következménye.

Lengyel a társadalmi szereplőkről beszélve kontextustól függően ír „erős csoportokról”, „rendekről”, „korporációkról”, „bárákról”, „elütek-ről”, „érdekcsoportokról”, „szakmákról” vagy „generációkról”. Csak kiragadva egyet: meglepően nagy jelentőséget tulajdonít a nemzedéki tagolódásnak: az utolsó éveit élő MSZMP-ben „a választóvonal nem a reformerek és az ellenreformerek között, hanem az öregek és fiatalok között húzódik”,³⁴ Grószék „nemzedéki alapon” hajtották végre puccsukat,³⁵ „minisztériumi fiatalokról” ír, „ifjú tisztekről”, akik „reformokra esküdtek főnökeikkel szemben”.³⁶ Nemzedéki alapon határozza meg azt a reformer társaságot, amelyben indíttatását kapta,³⁷ vagy a Fidesz-csoportot.³⁸

Lengyel Lászlóban érezhetően nagyon erős az *önreflexióra* való hajlam, s írásai megfelelő alkalmakat is kínálnak arra, hogy engedjen ennek a hajlamnak. Néha mint egy tündöző értelmiségi jelenik meg (MUNKÁT ADOK, BÁNAT, LEVÉL SZARAJEVÓBA). Máskor azt próbálja feldolgozni – *nem* gúnyolódom –, hogy milyen *jelenségnek lenni* – nem lehet könnyű, ha az embert időnként azzal szólítják meg: „Maga, kérem, Magyarország leggonoszabb embere!”,³⁹ máskor meg, egy tüntetésen azzal lép-

nek oda hozzá: „Kérem, szeretném a maga gyertyájáról meggyújtani az enyimet, talán szerencsét és békét hoz.”⁴⁰ Aztán vannak olyan reflexiók is, amelyeknek alanya „Lengyel László, a (volt) reformközgazdász/szakértő/publicista”. A legérdekesebb és legátfogóbb ebből a szempontból a BÚVÓPATAKOK ÉS EGÉRUTAK című tanulmánya.⁴¹ Itt arról ír, hogyan befolyásolta a reformközgazdászok munkáját például az a tény, hogy a nyolcvanas évek elejétől már több karrierút lehetősége állt előttük, amelyek közül csak az egyik volt az apparátusi pályafutás.⁴² A legfontosabb befolyásoló tényezőnek a fiatal közgazdászcsoporthoz való kohézióját, közösségi jellegét tartja: „...1986-ig a többségre a belső értékrend, a csoportkohézió gyakorolt hatást. Fontosabb volt, hogy mit gondol az emberről húsz kortársa, mint az, hogy mit gondol a miniszter.”⁴³ A KEGYELMES ÚR OLVAS⁴⁴ című nevezetes írásában ugyanez a motívum tűnik fel, még élesebben megfogalmazva, nyilvánvaló módon az Antall Józseffel folytatott sajtós játszmájának részeként. „Megvallom, hogy a miniszterelnök nem tartozik abba a húszba, akiknek véleménye meghatározó számomra. Mit tudhat nekem adni? Mit vehet el tőlem? Mi olyan megnyerő abban, hogy elolvas? 1983 és 1989 között minden illúziómat elvesztettem a minisztériális olvasóimmal kapcsolatban. Antall József nem tudta visszahozni azokat a szívárványos időket, amikor hittem egy politikus szavában, hittem, hogy jelentős befolyást lehet közvetlenül gyakorolni.”⁴⁵ Ha az előbb előrebozsítottam, hogy nem ironizálok, most már nem tudom ugyanezt ilyen határozottan állítani... Főleg, mivel már tudom, hogy Lengyel László a fenti sorok írása óta – ha rövid időre is – csak belecásabult egy kormányfő tanácsadói testületébe.⁴⁶

Milyen szempontok, milyen dimenziók tagolják tehát Lengyel szerint a magyar társadalmat, milyen vonalak hasítják ki az alapvető csoportokat? A válasz ismét kitérő: az attól függ, mondja Lengyel, milyen situációban vagyunk, milyen szempontok tűnnek relevánsnak. Semmi értelme annak, hogy absztrakt sémák alapján – „redisztribúció”, „piac” vagy valamilyen hibrid modell, mint a „kettős társadalom” – analitikus csoportokat különítsünk el, teljesen függetlenül attól, hogy a résztvevők hogyan érzékelik, hogyan értelmezik saját helyzetüket. De ebben a tár-

sadalomban a résztvevők konceptualizálására, saját öncímkezésére sem támaszkodhatunk.⁴⁷

Egyelőre.

Az egyének önbesorolása ugyanis, fogalmazunk óvatosan, jelentős mértékben függ a rendelkezésükre álló identitáskészlettől, amelyet *nyelvük* határoz meg; nyelvük pedig nem pusztán semleges és hű lenyomata világuknak – társadalmi struktúrájuknak, kultúrájuknak, osztályviszonyaiknak stb. stb. *Eszköz* is lehet, méghozzá roppant hatékony eszköz ezen világ *megváltoztatásához*. Ehhez „mindössze” elegendő befolyást kell nyerni a nyelv szerkezetének és szótárának meghatározásához. Ez néha sikerül, mint például abban a rendszerváltást megelőző nyelvi forradalomban, amelynek a FORDULAT ÉS REFORM társszerzője is aktív részese volt,⁴⁸ néha viszont nem.⁴⁹

„A Kádár-kor hanyatló szakaszában, a nyolcvanas évek végén, reformeszmék és ideológiák töltötték be az önazonosítás szerepét [kiemelés tőlem – D. Cs.]. A társadalom változást akart, a változást reformokkal kapcsolták össze. [...] A reformátokat összekapcsolta egy közös nyelv és a hatvanas évek közepe óta számtalan közös élmény.”⁵⁰

A reformerek szoros közössége azonban – konstatálja Lengyel egy már idézett, múltba borongó írásában⁵¹ – széthullott, mindenki magára maradt, mint – a szó tágabb értelmében vett – magányos vállalkozó.⁵² Lengyel László most mintha a *nyelverteremtés egyéni vállalkozóit* tekintené példaképeinek, mint például Márait, akinek *nyelverteremtő* erejével el lehetett érni azt, hogy a két világháború között – legalábbis „az urbánusnak nevezett köztársasági táborban” – „a közös nyelv »Máraiul« szólt”.⁵³ Hasonló példakép szerepét töltheti be a kilencvenes évek publicisztikájában Lengyel szerint Esterházy.⁵⁴ „A magyar publicisztika *Épé-sen* szól. Esterházy kitalált valamit a hetvenes években, majd kicsiszolta a nyolcvanasban és ez a magánnyelv köznyelvvé érett a kilencvenes évekre. [...] A nyelvet megváltoztatni, láthatóan, érezhetően, a mindennapok szintjén – ez kevés írónak sikerült.”⁵⁵

S ehhez valóban más eszközökre, nyelvezetre, elemzési mélységre, hivatkozási appa-

rátusra van szükség, mint ha társadalomtudományt csinálna. Más rétegeket kell megérintenie. Sokatmondó: azt az állítását, hogy szerinte „*talán a legnagyobb, de mindenképpen a legfelszabadítottabb közgazdaságunk volt Liszka Tibor e században*”, így vezeti be: „*Az egyetlen közgazdász, sőt, megkockáztatom, az egyetlen értelmiségi volt, aki áttört az értelmiségi falon, akinek eszméi egyaránt érdekelték a nyúltenyésztőt és a benzinkutast, a vállalatigazgatót és az egyetemistát.*”⁵⁶ Nyilvánvalóan tűnik, hogy Lengyel László is át akar törni ezen a falon.

Tudós olvasóim egy részét most nyilván csaldással tölti el, hogy nem „lepleztem le” Lengyel Lászlót, de ezt – túl azon, hogy ez nem is az én műfajom – indokolatlannak érzem. Amit Lengyel jelenleg művel, az nem (társadalom)tudomány, hanem társadalomtudományi elemekből is építkező, leginkább még a publicisztikával és az esszével rokonítható, sajátos műfaj. Határsértő műfaj, Lengyel érezhetően vonakodik végleg elvágni akár a társadalomtudományokhoz, akár a politikához fűződő szálakat, s ez kiváltja a puristák indulatát, mint a határsértések általában. Ami engem illet, ennyi másságot igazán tudok tolerálni, nem érzek kényszert arra, hogy hófehér (?) tudományunkat elhatároljam ettől a szennyező (?) tényezőtől; ebben a határsértésben nem látok sem fenyegetést, sem magasabb normák megsértését, csak egyszerűen egy tanulmányozásra érdemes jelenséget.

Végül néhány formai megjegyzés. A kötetek nem esnek szét az első olvasás után, ami manapság sajnos megérdemli az említést. Azok, akik még a 2000-ben olvasták az ÚTFÉLEN tanulmányait, nyilván nagy megkönnyebbüléssel nyugtázták, hogy az igen terjedelmes lábjegyzetek ezúttal a hivatkozásokkal egy oldalon szerepelnek. Hiányoltam viszont a cikkek végéről a dátumokat: ebben a műfajban ez igen fontos. Úgy látszik, erre a szerkesztők is rájöttek, mert a MAGYAR ALAKOK-ban már feltűnnek a keltezők, a KORUNKBA ZÁRVA pedig már gyakorlatilag valamennyi írás keletkezési dátumát közli.

Jegyzetek

1. HVG, 1995. március 11. 124. o.
2. Kuczi Tibor–Becskeházi Attila: SZOCIOLÓGIA, IDEOLÓGIA, KÖZBESZÉD. – SZOCIOLÓGIA ÉS TÁRSADALMISKURZUS. Scientia Humana, 1992.
3. Pl. Hadas Miklós: RACIONÁLIS DÖNTÉSEK ELMÉLETE ÉS ÚJMESSIANIZMUS. *BUKSZ*, 1993/2. (Nyár.) 182–191. o.
4. Szalai Júlia: MERENGÉSEK A SZOCIOLÓGIÁRÓL. *BUKSZ*, 1994/4. 471–476. o.
5. Merton, Robert–Zuckerman, Harriet: INSTITUTIONALIZED PATTERNS OF EVALUATION IN SCIENCE. In: Merton, R.: *THE SOCIOLOGY OF SCIENCE*. Chicago, The Chicago University Press, 1973. 460–496. o.
6. Kuczi–Becskeházi, I. m., vagy I. Lengyel A VALÓSÁG VENDÉGE C. IRÁSZÁT. *KORUNKBA ZÁRVA*. 169–182. o.
7. Madarász Aladár, 1985. ÚJ PARADIGMA FELÉ? EGY FEJEZET A SZOCIALISTA GAZDASÁGELMÉLET TÖRTÉNETÉBŐL. In: Kulcsár Kálmán–Pritz Pál (szerk.): *AZ ÚJ MAGYARORSZÁG 40 ÉVE. TÁRSADALOM–POLITIKA–GAZDASÁG–KULTÚRA. Tudományos ülészek*, Budapest, 1984. dec. 10–12. Akadémiai Kiadó. 217. o.
8. Uo. 221. o.
9. Tamás Gáspár Miklós: *MÁSVILÁG. Új Mandátum Kiadó*, 1994. 320. o.
10. Lengyel László: *VÉGKIFEJLET. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó*, 1989.
11. A hozzá legközelebb álló, általa institucionalistának és monetaristának nevezett csoportokba „azok tartoznak, akik nem hisznek az egynemű szovjet típusú társadalomban, a maximális államban, a redistributív–bürokratikus koordinációban. Azt feltételezik, hogy a magyar társadalom és gazdaság sajátos vegyülete az etatikus–igazgatási, félpiaci, a monetáris és a rendies–korporatív szabályozásoknak”. I. m. 91. o.
12. *KORUNKBA ZÁRVA*. 77. o.
13. AZ ESSZÉÍRÓ PAPP ZSOLT. In: Papp Zsolt: *BARANGOLÁSOK. Századvég*, 1993. 245–254. o.
14. Uo. 246. o.
15. *KORUNKBA ZÁRVA*. 25. o.
16. *MAGYAR ALAKOK*. 93–94. o.
17. Legalábbis Lengyel ilyennek fogja fel a homo sovieticust, ahogy az pl. Kornai János műveiben megjelenik, I. *VÉGKIFEJLET*, 25. o.
18. *MAGYAR ALAKOK*. 18. o.
19. *KORUNKBA ZÁRVA*. 75. o.
20. *KORUNKBA ZÁRVA*. 162–163. o.
21. *KORUNKBA ZÁRVA*. 58–59. o. Természetesen T. G. M. is tudja magáról, hogy „ifjúságát... a szakmájából és a középosztályi létből (utazás, Wartburg, bécsi szelet) való kutasztótságra töltötte” (MÁSVILÁG. 425. o.), de abban az állításban, hogy őt ez akadályozná a magyar társadalom megértésében, nem látna mást, mint a „független politológia” által használt „tudásszociológiai relativizmus, a Mannheim-féle sámfára áthúzott vulgármárxizmus” (uo. 320. o.) újabb megnyilvánulását.
22. *ÚTFÉLEN*. 12. o. 5. lj.
23. *ÚTFÉLEN*. 113. o.; A TULÉLÉS KONGRESSZUSA. In: *MAGYAR ALAKOK*. 83–91. o.
24. HÁROM ÖREG. In: *MAGYAR ALAKOK*. 12–17. o.
25. *ÚTFÉLEN*. 39. o., majd újra: 89. o.
26. *ÚTFÉLEN*. 55. o.
27. *ÚTFÉLEN*. 121. o.
28. A TULÉLÉS KONGRESSZUSA. In: *MAGYAR ALAKOK*. 83–91. o.
29. „Nem valamiféle egységes bürokratikus szerveződésről van szó, hanem olyan államigazgatási értékekkel működő piacról, ahol egymás között adják és veszik az információ, a monopolgokok, a privilégiumok, az elkülönült pénzügyi keretek, az árak, a bérek, a hitelfeltételek, a káderek, a vállalati szervezetek, a szövetkezetek, a tanácsok közigazgatási helye és pénzügyi kerete, a nyilvánosságra jutás feletti döntéseket.” *VÉGKIFEJLET*. 101. o.
30. Szalai Erzsébet: *GAZDASÁGI MECHANIZMUS, REFORMTÖREKVESEK ÉS NAGYVÁLLALATI ÉRDEK. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó*, 1989. 235. o.
31. I. m. 236. o.
32. *ÚTFÉLEN*. 105–106. o. „A kormányzati szervezetek nagyrészt elvesztették a gazdasági szervezetek érdekkijárói szerepét, nincs semmiféle egyeztetési vagy együttműködési kötelezettségük sem az érdekképviseletekkel, sem a szakmai szervezetekkel. Másrészt a Kádár-korban megszokott »fehér asztalos« alkuk, »vadászházi« megállapodások, »teniszpályás« paktumok sem szövődtek összefüggő hálónvá. A kormányzat egyes irányítói hibába szeretnének kiegyezni a nőmenklatúra-burzsózáival, mert sem intézményesen, sem informálisan nem tudják fölvenni a kapcsolatokat, nincsenek meg az alkuk szabályai, azok a normák, amelyekhez a felek ragaszkodhatnának. Fantomokkal folyik a háború, és fantomokkal szeretnék megkötni a békét is.” *ÚTFÉLEN*. 105. o. 32. lj.
33. *ÚTFÉLEN*. 146. o. 19. lj.
34. *KORUNKBA ZÁRVA*. 36. o.
35. *MICSODA ÉV!* 19. o.
36. *ÚTFÉLEN*. 23. o.
37. *BÚVÓPATAKOK ÉS EGÉRUTAK. KORUNKBA ZÁRVA*. 17–28. o. *VÉGKIFEJLET*.
38. *MAGYAR ALAKOK*. 142–153. o. Bár ez utóbbi, elismerem, nem olyan meglepő...; az már érdekesebb, mit ír a Fidesz és az MDF közötti informális kapcsolatok lehetőségéről, már 1992-ben: *ÚTFÉLEN*. 116. o. 46. lj. és 129. o. 2. lj.
39. *KORUNKBA ZÁRVA*. 12. o.
40. *MAGYAR ALAKOK*. 27. o.
41. *KORUNKBA ZÁRVA*. 17–28. o.
42. „Négy szerep: kritikus, független értelmiségi, reformata közigazgató- és/vagy párthivatalnok, ellenzéki margópolitikus, államtól független, jól kereső vállalkozó. Sajátos módon ez a négy szerep igazán tisztán nem jelent meg, hanem ki- és bejártnak bennük.” *KORUNKBA ZÁRVA*. 18. o.

43. KORUNKBA ZÁRVA. 20. o.
44. MAGYAR ALAKOK. 75–77. o.
45. MAGYAR ALAKOK. 76. o.
46. Vö. a következő idézettel: „A tanácsadó testület pontosan annak a köztes helyzetnek a jele, amikor komoly szakértő még vagy már nem vállal sem kormányzati tisztséget, sem közelebbi kapcsolatot a kormánnyal, de hajlandó bizonyos együttműködésre a kormány adott személyiségével, fenntartva független véleményét. A kormány és az adott politikai személyiség helyzetét meglehetősen pontosan mér, hogy viselkedik a tanácsadó testületével. Mihelyt elmozdul a köztes helyzetből, akár felfelé, akár lefelé, a testület elveszíti jelentőségét.” ÚTFÉLEN. 40–41. o.
47. Hogy miért nem, arra Kolosi Tamás említ egy remek példát: „A hetvenes években egy budapesti tsz-ben végzett empirikus vizsgálatom során ketten tartották magukat parasztnak: a tsz-elnök és a párttitkár, de egyetlen mezőgazdasági fizikai dolgozó sem.” Replika, 1990/1. 17. o. Ha mai példát keresünk, elég arra gondolni, hányan és kik tartják magukat Magyarországon *válalkozónak*.
48. „1986 és 1989 között egy nyelvi forradalom zajlott le a sajtónyilvánosságban. Ez a nyelvi forradalom leépítette a sajtó korábbi hagyományos politikai nyelvzetét, majd egy sajátos nyelvi közeget és egységesülést teremtett a szamizdat sajtó, a közgazdasági és közgazdátó szakértő elit, a sajtón belüli reformata kritikai kifejezések és a mindennapi élet töredezett nyelvi elemei között. Ekkor jutott át az első nyilvánosságba a közgazdászok félszamizdat reformtervezete, a FORDULAT ÉS REFORM, majd az ellenzék programja, a TÁRSADALMI SZERZŐDÉS. A sajtó elkezd ezeknek az anyagoknak a nyelvén beszélni...” ÚTFÉLEN. 157–158. o.
49. „A társadalom egyre kevésbé hitte és hiszi, hogy érdemes megtanulnia a politikai elit nyelvét, gesztusait, ellenéletrajzeit. Ha ez az elit gazdasági kompenzációt nyújt a nyelvtanulásért cserébe, akkor valószínűleg elfogadja, ahogy elfogadta a Kádár-rendszert is. Ha 1992-ben megindul a várva várt növekedés, akkor a bankároktól a vállalati főmérnökökig, a minisztériumi tisztviselőktől a körzeti orvosokig megszületnek az új keresztény és nemzeti konzolidációs nyelven született ellenéletrajzok, végbemegy az új szimbólumok elfogadása. A gazdasági növekedés és ezáltal a kompenzáció elmaradt. A két világ és a két nyelv tovább él. És ma már azok is feledni kezdik a fenti világ udvari nyelvét, akik kitalálták.” KORUNKBA ZÁRVA. 237–238. o.
50. KORUNKBA ZÁRVA. 234–235. o.
51. BÚVÓPATAKOK ÉS EGÉRUTAK. In: KORUNKBA ZÁRVA. 17–28. o.
52. „A közös, nemzedéki reformerség, az »egyenlők«, az »ifjú tisztek« lázadása halálra volt ítélve. A széthullás már előbb megkezdődött – a csúcson. Felnőttekké váltunk.” KORUNKBA ZÁRVA. 23. o.
53. „...a sziporkázó urbánus táborban tucatnyi hang vibrált... De közös nyelvük, a szavak fényesítésének, a mondat tisztításának azonos igénye és módszere Kosztolányitól, egy kissé Babitstól, de végső soron a táborok fölött elnéző Márai

Sándortól származott. *A kultúr-háziasszonyok, a préceuse-ök, a fiatal városi tanárok, a köz- és magánhivatalnokok fiatal nemzedéke »Máraiul« értett, miként kötelező volt a zongoratanulás és a tenisz, az alanyban s állítmányban gondolkodás és a francialecke.*” KORUNKBA ZÁRVA. 78–79. o.

54. A LADIKLAKI KANDÚR. In: KORUNKBA ZÁRVA. 77–91. o.

55. KORUNKBA ZÁRVA. 80–81. o. Igaz, az esszé végén már úgy látja, hogy ez az újító lendület megszűnt, Esterházy most már „nyelvőrző publicista”. „Az elmúlt években nem tudott senki új nyelvet teremteni. Jon-jódógl ugyan valami új, de nem áll össze egységes egészé.” KORUNKBA ZÁRVA. 87. o.

56. KORUNKBA ZÁRVA. 105. o.

Dupcsik Csaba

KÉT BÍRÁLAT EGY KÖNYVRŐL

Heinrich von Kleist: *Elbeszélések*
Fordította Antal László, Forgách András, Márton László, Szabó Ede. A szöveget gondozta és a jegyzeteket készítette Földényi F. László
Jelenkor, Pécs, 1995. 314 oldal, 440 Ft

I

A LEGÚJABB KLEIST

Kevés örömtelibb, izgalmasabb, ám ugyanakkor felelősségteljesebb pillanat lehet egy könyvkiadó életében, mint az, mikor úgy dönt, hogy részben új fordításokban, már-már kritikai igényű jegyzetekkel, filológiai apróságokat is figyelembe véve adja közre a világirodalom egyik legnagyobb alakjának teljes életművét. A *Jelenkor* – úgy látszik – elérkezettnek vélte ezt a percet, a választás pedig, a legnagyobbak közül, Heinrich von Kleistre esett. A pillanat minden tekintetben termékenynek tűnhetett: egyre fokozódó érdeklődés a nagy német élete és alkotása iránt Európában és Magyarföldön egyaránt; új izlésű, a magyar próza megújulását részben előidéző, részben átélő, rendkívül pallérozott műfordító gárda fellépése, mely képesnek ítéltetett a betakarítás munkájának elvégzésére; a tőlük sem izlésben, sem műveltségben